

1.

Forord

Hun hadde opplevd borgerkrigens redsler i Libanon da hun var ung jente. Som voksen flyktet hun fra Syria for at datteren skulle slippe å oppleve det samme.

«Det er noe ganske annet å være kvinne i krig enn å være mann», sa hun og så meg rett inn i øynene.

«Ja, det er klart», svarte jeg og så ned på blokken med spørsmål jeg hadde tenkt å stille.

Selvsagt var det annerledes å være kvinne enn mann. Det var opplagt.

Av alt vi snakket om den dagen, denne kvinnen og jeg, var det likevel denne ene setningen som ble hengende igjen hos meg. Den slapp ikke taket: *Det er noe ganske annet å være kvinne.*

I mer enn ti år har jeg skrevet om kristne som blir drevet på flukt fra Syria og Irak. Jeg opplever at dette er et av vår tids store drama. Det handler om våre felles kristne røtter som blir kuttet. De historiske kirkeene risikerer å bli utslettet i regionen der kristendommens vugge sto.

Men etter hvert som jeg tygget på denne påstanden fra en mor fra Syria, så jeg at den store fortellingen som jeg forsøkte å formidle, sto i fare for å få en slagside. Foruten flyktninger hadde jeg i årenes løp snakket med mange kirkeledere, politikere, forskere og organisasjonsledere. De fleste av dem hadde vært menn. Bare halve historien ble fortalt hvis jeg lot være å lytte til de kvinnelige stemmene.

Denne erkjennelsen sendte meg ut på en forunderlig reise. Den

har vært tung, men samtidig rik. Jeg har møtt kvinner som forteller om sårbarhet på mange plan når samfunnet bryter sammen, og om lidelser som jeg aldri vil skjønne omfanget av. Men jeg har også møtt livskraft, glede og samhørighet. Midt i krigen og flyktningstrømmen finnes kvinner som mobiliserer forbløffende styrke. Det finnes kvinner som viser grenseløst mot for å hjelpe sine medmennesker, og som raust inviterer inn i fellesskapet når det kommer en fremmed forbi. I denne boken forteller noen av dem historiene sine.

Underveis har jeg skjønt at det virkelig er noe helt spesielt å være kvinne i krig og på flukt. Det er et innlysende faktum, ja visst, men det er ingen lettvint sannhet.

Når dette skrives er det fremdeles krig i Syria. Minoritetene i Irak blir stadig mer marginalisert. Det store dramaet om de kristne som presses ut av Midtøsten ruller videre, uten noen lykkelig slutt i sikte.

De fleste kvinnene som forteller historiene sine i denne boken, har kristen bakgrunn. Slik er det blitt fordi prosjektet mitt opprinnelig startet med et ønske om å følge kirkenes situasjon over tid. Jeg har også intervjuet yazidikvinner og muslimske kvinner, men de er i mindretall.

Underveis vurderte jeg å dempe det religiøse inntrykket. Jeg lurte på om jeg burde la være å sitere kvinnene direkte når de bruker typisk religiøse ord og talemåter, for å gjøre boken tilgjengelig for flere lesere. Men jeg slo tanken fra meg. I respekt for dem jeg har intervjuet. Det er slik de snakker. Det er en del av historien, det også. Det viser hvordan kvinner med et kristent ståsted tenker og orienterer seg i samfunn der muslimene er i flertall, og i land herjet av langvarig krig og konflikt. Religionen er viktig på så mange flere plan enn i det sekulære Vesten. Det handler om personlig tro, om gruppeidentitet og om at kirkene og moskeene ofte er de eneste samfunnsstrukturene som fungerer når staten kollapser. Troen er en kilde til håp, trøst, fellesskap og praktisk hjelp. Når en kristen mor trygler Gud om å redde to kidnappede sønner, eller når en muslimsk kvinne tar pause midt i intervjuet for å be fordi bønneropet lyder fra minareten, er det ikke spill. Det er alvor.

Foruten to intervjuer med syriske flyktninger i Norge, kommer materialet fra en rekke reportasjeturer jeg har gjort som redaktør i Dagen til Nord-Irak, Libanon og Jordan fra 2016 til 2018. Rett før manus var ferdig, var jeg også i Tartus-området i Syria. Turene var støttet av Fritt Ord. Historiene blir presentert tematisk, men én fortelling dukker opp igjen gang på gang utover i boken: Den handler om Amira Doumat, en ung mor fra Aleppo, som tok sitt livs tyngste avgjørelse da hun valgte å reise fra de to små guttene sine. Ved å forlate dem håpet hun å kunne redde dem.

2.

Amira fra Aleppo

Det var så trygt. Hvis Amira Doumat skal oppsummere barndommen i Aleppo med ett eneste lite ord, så er det dette, at det var så trygt. Noen tiår senere, da vi så bildene av krigens voldsomme ødeleggelser, var det vanskelig å fatte at mennesker noen gang levde gode liv der. Vi så bare død og ødeleggelse. Sammenraste, knelende hus. Gapende, vindusløse leiligheter. Høye berg med knust murstein og dype bombekrater. I Amiras Aleppo, derimot, var hun omsluttet av trygghet, innpakket i tykke lag med beskyttende omsorg.

Det tryggeste stedet i barndommens univers var soverommet hun delte med søstrene Mona og Rima. De var seks og syv år eldre enn henne. Når hun hadde lagt seg om kvelden og bedt sine faste bønnen til Jesus og Jomfru Maria, men ikke helt hadde rukket å sovne, kunne hun høre dem hviske borte fra sengen som de delte. De snakket lavt sammen om dagens store og små hendelser. Om ting som hadde skjedd på skolen, og på veien til og fra. Søstrene lå andføttes. Mona nærmest døren. Rima vendt mot veggen. Fordi hodene deres slik ble liggende et stykke fra hverandre, måtte de av og til heve stemmen for at den andre skulle høre hva som ble sagt. Derfor fikk lille Amira med seg en god del av de søvnige samtaler før hun gled inn i drømmenes land. Noe forsto hun, andre ting ikke. Det var ikke så farlig. Det viktigste var å høre stemmene og vite at søstrene lå der borte i mørket.

Bare en meter unna. Hun kunne røre ved dem hvis hun strakte ut hånden.

Rommet lå midt inne i leiligheten. Det hadde verken vindu eller dør. Et forheng stengte ute lyset fra gangen om kvelden, men det kunne ikke hindre kjøkkenlydene i å trenge gjennom neste morgen, når mor Jorjeit begynte å lage frokost. Hver dag våknet Amira til en symfoni av slamrende gryter, klirrende bestikk og dekketøy som ble satt på bordet. Fra søstrenes seng kom det nå en helt annen melodi enn om kvelden. Ofte kranglet de om klær. Mona ville ha klærne sine i fred. Hun ville helst ikke at andre skulle røre dem. Rima ville alltid låne. Diskusjonene kunne bli hissige, men det gikk ikke ut over Amira. Storesøstrene konkurrerte seg imellom, men hun husker aldri at de viste annet enn omsorg for henne som var liten.

Senere, da tryggheten forsvant fra Aleppo, skulle hun mange ganger ønske seg tilbake til dette soverommet. Den som hadde hatt et slikt rom, tenkte hun. Innerst i en stor leilighet. Varmt, lunt og beskyttet. Uten vinduer til ondskapen i verden utenfor.

Etter soverommet var kjøkkenet det deiligste rommet. Det var stort, og det var høyt under taket, med benker og overskap langs to av veggene, og med plass til oppvaskmaskin, fryser og to kjøleskap. En stor gasskomfyr var rommets lokkende og litt skremmende midtpunkt, et absolutt forbudt område for små jenter. Amira elsket å være med når moren lagde mat. Nysgjerrig observerte hun hvordan ingredienser ble kuttet, blandet, rørt og smakt på, og hele tiden ba hun om å bli vist og forklart hva som skjedde. De dagene det luktet linsesuppe med gulrot, eller okra med tomat og kjøtt fra grytene på komfyren, var hun hoppende glad. Hun var sikker på at hun kunne spist det hver dag hele året uten å bli lei.

Moren merket seg med glede datterens interesse for matlaging. Hun svarte tålmodig på spørsmålene og lot Amira få hjelpe til fra hun var ganske liten, men aldri uten å vise hvordan redskapene skulle håndteres. Saksen skulle holdes med spissen ned. Knivene likedan.

Jorjeit var en kvinne som likte system og orden. Hun var hjemmeværende gjennom hele Amiras oppvekst. Med kjøkkenet som base velsignet hun mann, fem barn og en tallrik storfamilie med mat og omsorg. Hver dag sendte hun mildt og myndig barna av gårde til skolen med en solid matpakke og formaninger om å respektere de eldre, være høflige mot vennene og flittige med skolearbeidet.

Faren, Josef, var smed og selvstendig næringsdrivende med et stort verksted et par gater unna og et mindre i kjelleren der de bodde. Her lagde han og arbeiderne hans det folk til enhver tid måtte bestille av smjern. De produserte bord og stoler, gjerder og rekkverk, dører og vinduer. Hver kveld kom han svett og varm hjem fra verkstedet, med en eim av brent kull rundt seg og et ertende smil om munnen. Det var som om han brakte med seg ekstra glede når han kom inn døren, syntes Amira. Han var ikke før kommet innenfor, før han begynte å tøyse og tulle med barna.

«Mamma lærte oss hva vi skulle gjøre, pappa var min venn», oppsummerer hun sine foreldre.

De var forskjellige. De utfylte hverandre. Hun elsket dem begge.

Før krigen hadde Aleppo den største andelen kristne i Syria. Mange av dem som bodde i området Sulaymaniyah i sentrum av byen, var kristne. Her holdt familien Doumat til i en romslig leilighet i tredje etasje i en bygård, ikke langt unna den maronittiske St. Elias-kirken i Jdeide, der familien gikk til messe hver søndag. I samme nabolag var det også flere andre store kirker, blant andre den armenske 40 martyrs-kirken med sitt høye klokketårn. Et stykke vest for familiens leilighet lå en av Aleppos mange vakre parker. I sydøst var det gangavstand til byens gamle kvartér, og ikke så langt borte lå det gamle markedet og citadellet. Det var et eventyrlig sted å vokse opp.

Selv om familien tilhørte den maronittiske kirken, ble Amira og søstrene sendt til Zanabek armensk-katolske jenteskole. Klokken ti på åtte hver morgen var det forventet at elevene sto ferdig oppstilt på rekke ute på skoleplassen. Nonnene som ledet skolen, forlangte at det skulle være så stille at de kunne høre en nål falle der ute på plassen. Så,

nøyaktig klokken åtte, ba de en bønn for dagen før klassene marsjerte inn. De yngste gikk først og de eldste til sist. Foran hver klasse ledet klasseforstanderen an, fulgt av en av nonnene. Mens lærerne gikk med barna helt inn i klasserommet, stilte nonnene seg myndig ved døren. De hilste høytidelig på hver elev og sjekket at skoleuniformen satt som den skulle. De minste jentene gikk i mørkegrå kjoler, med svart strømpebukse om vinteren og hvit om sommeren.

Korset over tavlen og bildene av Jesus og Jomfru Maria i klasserommet markerte at dette var en kristen skole. Jentene satt sammen to og to, men de fikk ikke mye anledning til å snakke sammen. Fra første skoledag ble de innprentet å respektere læreren. Når det ble undervist fra tavlen, måtte det være helt stille. Når barna arbeidet med oppgaver, likedan. Men når det ringte til skoledagens to friminutt, kunne de gå ut og leke, hvis det var oppholdsvær. Eller de kunne velge å sitte inne og tegne og prate sammen med lav stemme. Men de måtte ikke bråke. Uro og spektakkel hørte ikke hjemme på jenteskolen.

Amira husker nonnene som strenge, men snille. Gjorde barna noe galt, ble de snakket til rette, men ikke straffet. Nonnene likte system. Det gjorde Amira også. Hun likte at ting var på plass. At det ikke var kaos. Hun ble glad og tilfreds av det. Og trygg.

Når Amira får spørsmål om hun trivdes på skolen, svarer hun «ja!» med glitrende øyne. Hun var skoleflink og hadde gode karakterer i alle fag. Ikke minst matematikk, lesing og skriving. Til og med armensk språk var hun flink i, selv om morsmålet hennes er arabisk.

«Vi pleide å si at hvis elevene liker læreren, liker de også fagene læreren underviser i. Hvis læreren er snill, kan du like alt», sier hun.

Fra mandag til lørdag gikk ukedagene i en fast rytme med arbeid og plikter i familien Doumat. Barna var på skolen eller gjorde lekser. Mor styrte hjemme. Far var i smien. Søndagen, derimot, var annerledes. Søndagen i Amiras barndom var en fest. Det var en dag da hun merket enda flere av disse trygge, beskyttende lagene som omga henne.

Søndagen begynte alltid i kirken. Barna satt på rekke og rad på brunbeisede trebenker mellom foreldrene. Særlig for brødrene, Elias

og George, kunne tiden falle lang, men Amira likte å sitte tett inntil mor, lytte til bønnene, studere sangerne i koret og la øynene vandre rundt i kirken. Hun merket seg hvordan gulvflisenes stramme sorte og hvite rutemønstre sto i kontrast til de myke linjene i buegangene under galleriet og den rikt utskårne prekestolen oppe på veggen på venstre side. Tre trappetrinn dekket av et tykt, rødt teppe førte det siste stykket opp til alteret. Det lå der som et hemmelighetsfullt rom i rommet, omsluttet av en paviljong. La hun hodet bakover, kunne hun se glassmaleriene av helgener og bibelske personer som omkranset den blå kuppelen høyt der oppe.

Rundt seg så hun de velkjente ansiktene som smilte til henne hver søndag. Her var farens brødre, onkel John og onkel Edmund, med konene sine, tante Lorance og tante Nelly, og farens søster, tante Sonia med mannen sin, onkel Elias.

Noen ganger ble hun med faren til kirken om kvelden også, men bare unntaksvis, for søndagene hadde de fullt program. Etter kirken gikk familien hjem og spiste middag, så dro de i familiebesøk. Først til besteforeldrene på morssiden. Moren hadde ni søsken. På søndag ettermiddag myldret besteforeldrehjemmet av tanter og onkler, fettere og kusiner som hadde sett frem til å møtes gjennom hele uken.

«De ventet på oss, og vi ventet på dem», forteller Amira om søskenbarna.

Det var deilige timer med glede og tilhørighet. De voksne snakket, spiste kaker og drakk kaffe. Barna spilte kort, eller de lekte mor og far og barn. De hadde god plass å boltre seg på, for besteforeldrene var velstående og leiligheten stor. Men siden bestefar var følsom for bråk, måtte leken være stille. Ble den likevel for høylytt, var et blick fra Amiras mor nok til at de dempet seg. Hun hadde lært barna til å forstå hva hun ville bare hun så på dem. Det var ikke ofte hun trengte å heve stemmen.

Et par timer senere dro de videre til farens foreldre, der den andre siden av slekten var samlet. Først i åttetiden om kvelden, når det var på tide for de yngste barna å komme seg i seng, dro de hjem.

Slik vokste Amira opp, omgitt av mennesker som ville henne vel, i familien, i kirken, på skolen og i nabolaget i Sulaymaniyah. Først mange år senere, da hun ble så stor at hun fikk lov å bevege seg lenger ut i byen, opplevde hun at tryggheten slo sprekker. Gikk Amira og søstrene ut av de kristne kvartalene, måtte de passe mer på og være nøye med at de kledde seg med lange gensere og løstsittende klær for ikke å vekke uønsket oppmerksomhet.

I 1999 begynte hun på lærerskolen. Overgangen fra de små kristne skolene hun hadde gått på tidligere til et offentlig studiested med 2000 studenter, var overveldende. Så vidt hun vet var bare 20 av studentene kristne. De første ukene var tøffe. Men før en måned var gått, hadde Amira og to andre jenter, Rana og Lina, blitt et trekløver som holdt sammen resten av studietiden. Særlig likte de å gå til Azizieh, et kristent område nær Sulaymaniyah. Her tilbrakte de atskillige timer med å kikke i butikker eller sitte på kafé og prate sammen. Tre venner i tett fellesskap var det som trengtes for å føle seg trygg igjen.

3.

Som en tyv om natten

For kvinnen kommer krigen som en tyv. Det første som skjer, er at den stjeler tryggheten. Der hun før kunne gå sorgløst bortover gaten, gjennom parken eller mellom bodene i basaren, må hun plutselig se seg for. Vurdere farer som lurer. Hun er redd for streifskudd og prosjektiler, ja visst, men mer for dem som utnytter lovløsheten til å ta seg til rette.

Slik stjeler krigen livsrommet. Dag for dag blir livet trangere. Det er så mye som plutselig blir farlig. Så mye du må passe deg for, så mye du ikke kan gjøre og så mange steder du ikke bør gå. Det er så mange mennesker som ikke vil deg vel.

Krigen stjeler velstand og fremtidshåp. Klarer vi å se dem for oss, menneskene som flyktet hals over hode da IS angrep Mosul og senere landsbyene på Ninivesletten sommeren 2014? Folk stuet seg sammen i bilene sine. Noen ble grepet av panikk i trafikkaoset som oppsto. De forlot bilene og gikk til fots. Det var ikke mye de fikk med seg. Kanskje passet, noen viktige papirer og gullet kvinnene hadde fått i bryllupsgave. Eller kanskje bare klærne de sto og gikk i. Klarer vi å fatte hvor mye de har tapt, menneskene i denne strømmen av flyktninger?

Krigen stjeler minnene. Den manipulerer lydene og luktene. Gir dem ny mening. Slik at senere i livet vil pipingen fra en kjele som koker på ovnen, aldri bare være en kjele som koker. Lyden er altfor lik hviningen til et missil som suser gjennom luften. Den fjerne buldringen

fra torden vil for ettertiden alltid høres ut som bombedrønn. Et fly som kommer lavt over hustakene, kan få flyktninger til å huke seg sammen i redsel, selv om de nå bor i et trygt land.

Krigen stjaler det livet de trivdes med. Den tok gleden og fargene. Den dekket fargerike Aleppo med støvet fra sammenraste bygninger. Gate-restaurantene ble jevnet med jorden. Fornminner gikk tapt for alltid.

Da krigen kom, ble kvinnene rykket tiår eller kanskje hundre år tilbake i tid. «Alt var bedre før», sier kvinner i Syria og Irak. Det er ikke nostalgi, det er sant.

Da krigen kom, ble kvinnene konfrontert med sin egen sårbarhet på måter de ikke trodde var mulig.

Kvinnekroppen ble en krigsskueplass der fiender gikk til angrep – som hevn eller for å markere revir.

«Kan du forklare hva du mente?» spurte jeg senere kvinnen som flyktet fra Syria. Da hadde hun og barna reist videre fra Libanon, via Italia til Tyskland, for å gjenforenes med sin mann som hadde fått oppholdstillatelse der. Underveis holdt vi sporadisk kontakt ved å sende meldinger til hverandre.

«Det er kvinnene som lider verst i en krig. Men det er også kvinnene som kan lette lidelsene for andre, ved at de bestemmer seg for å holde seg oppe og gå videre», svarte kvinnen. Jeg velger å kalle henne Lina. Hun ønsker å være anonym.

Så fortalte hun hvordan hun opplevde det da opprøret i Syria raskt utviklet seg til væpnet konflikt, og Damaskus, der hun bodde med familien, plutselig var i krig:

«Jeg forsøkte, som min mor forsøkte under borgerkrigen i Libanon, å være en bue på himmelen mellom redselen og mine barns senger. Jeg forsøkte å fargelegge redselen slik at den ikke skulle sette seg i minnet deres, slik den gjorde hos meg.

Jeg prøvde å kle lydene inn i bomull og gi dem andre navn, navn jeg husker fra min mor. Lenge prøvde hun å overbevise oss om at

det vi hørte kun var torden, at vinterstormene hadde kommet tidlig dette året.

Jeg trodde på fortellingene som mor serverte, og jeg forsøkte selv å gi dem videre til mine barn. Tordenen som røvet så mange år av barndommen min, var kommet tilbake, forsterket, for å gjøre det samme mot mine barn.»

Lina fortalte så om to hendelser fra oppveksten under borgerkrigen i Libanon som satte uutslettelige spor i henne. Den ene rammet en mor fra Beirut. Denne moren het Mariam. Den andre skjedde med Lina selv.

«Blikket til 'Mariam fra Beirut' lever fortsatt i hjertet mitt. Det fikk meg til å gjøre opprør mot den romantiske buen. Den ble en bue av motstand i stedet. Under krigen i Libanon opplevde Mariam at datteren ble voldtatt en hel natt av syv menn. Mariam ble tvunget til å se på.

Etter dette klarte ikke Mariam å se datteren i øynene.

Det samme nedslåtte blikket så jeg hos min far. Under krigen i Libanon, en natt under kraftig beskytning og angrep mot byen vår, ga far meg en pistol. Den var ladd. Uten et ord forsto jeg hva han mente. Jeg tok pistolen og la den til øret. Budskapet var at jeg heller skulle ta livet mitt enn å la meg bli tatt fange i en fallen by. Min far kjente ikke Mariams historie, men dette var frykten alle foreldre under krigen bar på: Frykten for voldtekt.

Jeg beholdt pistolen i fire dager til trusselen mot byen vår var over. Men pappas blick da han ga meg pistolen, har fulgt meg helt til i dag. Dette blikket drev meg til å gjøre alt for å beskytte min egen datter mot frykten, og mot arr som ikke kan leges.»

Nå er ikke seksuell vold den eneste trusselen kvinner møter i krig, understreket Lina.

«Når kvinner dør, etterlater de seg et stort tomrom, ja, kanskje større enn hva menn gjør. Fordi kvinnene er de som gir liv, og som beskytter og tar vare på livet i sitt indre. Hver død symboliserer en død utover dem selv».

Men krigen gjør ikke bare kvinnene til ofre. Lina hadde også sett adskillige eksempler på at kvinners frykt og nidkjærhet for livet har drevet dem til å gjøre opprør mot situasjonen og innta roller som går ut over den vanlige kvinnerollen. I kampen for livet gjenoppdager de sin indre styrke og blir aktører i stedet for ofre. Noen kanaliserer opprøret inn i humanitær innsats, andre griper til våpen.

«Selv søkte jeg etter et sant og dypt liv som ingen kan stoppe. Et sant liv med Jesus Kristus. Andre kvinner gjorde opprør på andre måter.»

Slik har krigen endret kvinnerollen, på godt og vondt.

«I løpet av krigen i Libanon, og nå krigen i Syria, har kvinnene en unik rolle i å holde familien samlet mens far er borte. Han kan være i hæren, eller i utlandet for å prøve å ordne et bedre liv for seg og familien. Eller så er far død.

Uansett årsak, mennenes fravær gjør at kvinner får større rom og endrer karakter.

I Midtøsten blir kvinnen som regel plassert under mannens vinger. Der går hun inn i rollen som den som har ansvar for hus og hjem.

Kvinner i land med lange kriger, derimot, blir omskapt fra ofre til opprørere. Fordi mange familier er splittet over lang tid og kvinnene må ta det fulle ansvaret for familien, blir de mer selvstendige. Det blir en rolleforskyvning mellom mannen og kvinnen. Dette kan skape store sosiale utfordringer. Vi ser mange familier som sliter, og en økning i tallet på skilsmisser.

Kvinner påvirkes sterkt av de demografiske endringene. Når krigen er over, vil det være flere kvinner enn menn tilbake. Dette skaper i seg selv et press på kvinnene», sa Lina.

«Det er noe ganske annet å være kvinne i krig enn å være mann», sa hun første gang vi møttes. Nå skjønner jeg litt mer av hva hun mente.